

**A Study of the Political Economy Structure of the
Organization of the Islamic State (ISIS) in the Middle East
with the Focus on Iraq and Syria**

Saeed Esramee^{1*} – Seyed Abbas Hosseini²

Abstract

The purpose of this study is to examine the political structure of Islamic State (ISIS) in the Middle East with a focus on the two countries (Iraq and Syria). The main question of Islamic State's (ISIS) structural research is to provide resources, costs and its impact on the economy of both Iraq and Syria. The research methodology is an applied one in terms of descriptive / analytical method and in terms of qualitative content. This study shows that the political economy and financial structure of ISIS is a combination of traditional and modern financial techniques with a false trade. This has been done from ISIS establishment until their collapse of Mosul and then Raqqa in 2017-2018 through three means: 1. Natural resource, 2. Resources derived from Illegal Criminal Acts, 3. Relied on the Financial Network of its Sponsors. From 2017 to January 2020, and meanwhile preparing the present report, ISIS has almost lost a major part of its Political, financial and economic structure. In response to the second part of the main research question which is upon the effects and consequences of ISIS terrorist structure on Iraq and Syria economic structure; this study shows that ISIS actions have disrupted the economic structure and destroyed the infrastructure of the two countries. The limitations of this study also focus on the implications and validity of its sources because the research documentation is primarily based on Western media data, journalists, indirect witness statements, and few official reports. In view of the importance of the research, it is necessary to understand the structure of ISIS political economy as an important factor in the survival of this terrorist organization and its weaknesses.

Keywords: Middle East, ISIS, Political economy, Terrorism.

1. *Associate Professor, Department of Political Science, Islamic Azad University, Chalous Branch, Chalous, Iran. Corresponding Author: (saeedeslami1344@outlook.com).

2. Ph.D Candidate in Political Thought at Islamic Azad University, Chalous Branch, Chalous, Iran.

بررسی ساختار اقتصاد سیاسی سازمان موسوم به دولت اسلامی (داعش) در خاورمیانه با تأکید بر دو کشور عراق و سوریه

سعید اسلامی* - سید عباس حسینی^۲

چکیده

هدف این پژوهش بررسی ساختار اقتصاد سیاسی دولت اسلامی (داعش) در خاورمیانه با تمرکز بر دو کشور (عراق و سوریه) است. سؤال اصلی پژوهش ساختار مالی دولت اسلامی (داعش) اعم از تأمین منابع، هزینه‌ها و تأثیر آن بر اقتصاد دو کشور عراق و سوریه است. روش‌شناسی پژوهش از نظر هدف کاربردی، از نظر روش توصیفی-تحلیلی و از حیث محتوی کیفی است. فرضیه اول حاصل از این پژوهش نشان می‌دهد، اقتصاد سیاسی و ساختار مالی داعش ترکیبی از فن‌های مالی سنتی و مدرن، با تجارت کاذب بوده و از بدو تأسیس تا سقوط موصل و سپس رقه در سال ۲۰۱۷-۲۰۱۸ از سه طریق (۱) منابع طبیعی (۲) منابع حاصل از اعمال مجرمانه و غیرقانونی (۳) شبکه مالی حامیان متکی بوده است و از سال ۲۰۱۷ تا ژانویه ۲۰۲۰، زمان تنظیم این گزارش داعش تقریباً بخش عمده‌ای از ساختار مالی و اقتصاد سیاسی خود را از دست داده است. در پاسخ به بخش دوم سؤال اصلی پژوهش دایر بر تبعات و پیامدهای ساختار تروریستی داعش بر ساختار اقتصادی کشورهای عراق و سوریه؛ این تحقیق نشان می‌دهد که اقدامات داعش، سبب اختلال در ساختار اقتصادی و نابودی زیرساخت‌های این دو کشور گردیده است. محدودیت‌های این پژوهش نیز به پیامدها و سندیت منابع آن معطوف است چرا که مستندات پژوهش در درجه اول بر داده‌های رسانه‌های غربی، روزنامه‌نگاران، اظهارات غیرمستقیم شهود و بعضاً گزارش‌های رسمی اندک استوار شده است. از حیث اهمیت پژوهش درک ساختار اقتصاد سیاسی داعش به عنوان یکی از عوامل مهم حیات و بقای این سازمان تروریستی و هم نقطه ضعف آن ضروری به نظر می‌رسد.

واژگان کلیدی: خاورمیانه، داعش، اقتصاد سیاسی، تروریسم.

۱. * دانشجویار گروه علوم سیاسی دانشگاه آزاد اسلامی واحد چالوس، چالوس ایران. نویسنده مسئول: (saeedeslami1344@outlook.com)

۲. کاندیدای دکتری تخصصی اندیشه سیاسی، دانشگاه آزاد اسلامی واحد چالوس، چالوس، ایران.

۱- مقدمه

از مهم‌ترین پدیده‌های امنیتی در عصر حاضر، پیدایش و گسترش گروه تروریستی داعش (دولت اسلامی عراق و سوریه^۱) در شمال آفریقا و غرب آسیا است. ظهور داعش در منطقه خاورمیانه، باعث برهم خوردن تعادل قوا میان سه کشور مطرح منطقه‌ای یعنی ترکیه، ایران و عربستان شده است. نمود اولیه این عدم توازن را می‌توان در تغییرات ژئوپلیتیک منطقه شاهد بود. همچنین داعش موجب گسترش شکاف بین کشورهای اسلامی و کشته شدن تعداد زیادی از مسلمانان، نفرت مذهبی، تخریب زیرساخت‌های اقتصادی کشور سوریه و عراق و اخلال و تعویق در روند توسعه این کشورها را موجب گردیده است. لذا پژوهش پیش رو تحت عنوان اقتصاد سیاسی داعش، تحقیقی از نظر هدف کاربردی و از نظر روش توصیفی-تحلیلی و از حیث محتوی کیفی است. جمع‌آوری اطلاعات مبتنی بر اصول نظری اکتشافی به روش کتابخانه‌ای و اسنادی است. اطلاعات با مراجعه به کتب، نشریات و سایت‌های علمی مرتبط، فیش‌برداری، دسته بندی شده است. در بخش‌های مختلف پژوهش حاضر از نتایج تحقیقات کمی نیز استفاده شده است. تجزیه و تحلیل این پژوهش به صورت آمیخته (کمی و کیفی) است. لذا در این پژوهش ابتدا به چارچوب نظری بحث اشاره می‌شود، گام دوم پژوهش، ساختار اقتصاد سیاسی داعش در خاورمیانه مورد بررسی قرار می‌گیرد و سپس به تأثیر پیامدهای داعش بر افزایش تنش‌های مذهبی و اقتصاد خاورمیانه با تأکید بر دو کشور عراق و سوریه پرداخته خواهد شد. از نظر پژوهشگر روش‌شناسی متکی بر اقتصاد سیاسی به دلیل ورود در سطوح عمیق‌تری چون: قدرت دولت؛ مسئولیت و پاسخگویی؛ فرایند سقوط دولت‌ها و همچنین تمرکز بر بازیگران غیررسمی درک عمیق‌تری از موضوع به خواننده ارائه می‌نماید. علاوه بر این، اقتصاد سیاسی به عنوان دانشی بین‌رشته‌ای از علوم اجتماعی که به دنبال کشف، و تحلیل درک ابعاد سیاسی در عرصه‌های اقتصادی در سه بعد: ساختاری^۲؛ بعد نهادی^۳ و بعد بازیگران^۴ است، واجد اهمیت است (Aust.Government.jan,2016: 8). از حیث پیامدها نیز تلاش شده با توجه به این ابعاد سه‌گانه؛ از منظر سیاسی؛ خاصه اقتصادی و همچنین امنیتی- نظامی با

¹. ISIS

². structure

³. institutions

⁴. actors

تمرکز بر موضوعاتی چون مبادله کالاها و خدمات، نیروی کار، فناوری، سرمایه‌گذاری، آلودگی محیط زیست، تروریسم و نظیر آن، پیامدهای ظهور داعش در کشورهای درگیر را تصویر نماید.

۲. پیشینه پژوهش

در خصوص این پژوهش ادبیات متنوعی موجود نیست. بعضاً ادبیات موجود تکرار منابع مشابه است. از جمله: Magnus Normark و Magnus Ranstrop در پژوهشی تحت عنوان فهم ساختار مالی تروریسم است. البته تمرکز این پژوهش بر اتحادیه اروپاست. از مهم‌ترین کارهای انجام‌شده در این حوزه در سال ۲۰۱۶ توسط سرگیو دیمیتریوس انجام گرفته (Dimitriou.sergio.2016)، آمار و ارقام ارائه‌شده در این پژوهش که در بسیاری از مجلات معتبر به چاپ رسیده گرچه تکراری است، لیکن منبعی درخور توجه و پژوهشگر از آن امانت دارانه استفاده نموده است. هنری لوئیس آلن ۱ در پژوهشی با عنوان «فن‌های مالی داعش» (تز دکتری در دانشگاه کلرادو که در بهار ۲۰۱۹ دفاع و به چاپ رسیده، فن‌های متنوع تأمین مالی داعش را با آمار و ارقام دقیق تحلیل نموده است. همچنین پور احمدی و عباسی (۱۳۹۴) در مقاله خود به بررسی اقتصاد سیاسی تروریسم در خاورمیانه با تأکید بر القاعده و داعش پرداخته‌اند. در این مقاله محقق عنوان می‌کند از آنجایی که ماهیت و سیر تحولات جهانی به ویژه تروریسم، صبغه‌ای اقتصادی، سیاسی، فرهنگی و امنیتی دارند، از این رو فهم و تبیین چنین موضوعات مهمی در گرو فهم پیوندهای میان تحولات سیاسی، فرهنگی و اقتصادی است. محقق در این مقاله گروه‌های تروریستی القاعده و داعش را بر اساس اقتصاد سیاسی بین‌الملل بررسی نموده است. استفان هایبر و همکاران (Stefan Heiber.peter R.Newman.2017). در پژوهشی تحت عنوان افول خلافت^۱ دلایل افول داعش را خاصه از منظر ابزارهای مالی مورد ارزیابی قرار داده است. یافته‌های محروق در مقاله‌ای با عنوان اقتصاد سیاسی تروریسم: در مورد داعش نشان می‌دهد که می‌توان دو الگوی نظم جهانی و منطقه‌ای و منطق سه‌گانه ژئوپلیتیک، ژئواکونومیک و ژئوکالچر را بر مبنای منطق فازی در تحلیل‌های اقتصاد سیاسی تروریسم وارد نمود و بر این اساس، یک اقتصاد سیاسی کثرت‌گرا از نظر تجربی و تئوریک را شکل داد(محروق، ۱۳۹۴: ۱۱۹). پژوهش درخور اعتنا دیگر مالیه

^۱. caliphate in decline

داعش (ISIS Financing, 2016) است. این پژوهش که از سوی مرکز تحلیل تروریسم^۱ در مه ۲۰۱۶ به چاپ رسیده حاوی آمارهای ارزنده در ساختار مالی داعش در خاورمیانه است. یعقوب لیپ در پژوهشی تحت عنوان «ادراک از داعش» اقتصاد سیاسی جنگ عراق «که در موسسه ساینس پو^۲ در سال ۲۰۱۶ به چاپ رسیده ضمن بررسی ظهور داعش به محدودیت‌های دولت تلقی نمودن داعش پرداخته است (Jacob.LYPP, 2016:6). در تحقیقی دیگر از سوی اکبری چگونگی نقش‌آفرینی داعش در مناسبات سیاسی خاورمیانه پرداخته است. در این مقاله داعش گروهی برآمده از القاعده با خط‌مشی سلفی- تکفیری، معرفی شده است که بر اساس ادعای رهبران خود به دنبال احیای خلافت بوده و صف‌بندی سنی- شیعه مهم‌ترین رکن فکری داعش است (اکبری، ۱۳۹۵: ۱). تحقیق ظهور و سقوط داعش^۳ از مرکز مطالعات استراتژیک هیگ در ۲۰۱۶ / ۲۰۱۷ به نحو همدلانه‌ای ریشه‌های تاریخی ظهور داعش را از ۲۰۰ سال قبل یعنی حمله ناپلئون به مصر، سقوط خلافت، شکاف سنت مدرن، تنش میان سکولاریسم و عربیت، نفت، انقلاب اسلامی ایران در سال ۱۹۷۹، حمله روسیه به افغانستان و حمله ایالات‌متحده به عراق و جنگ داخلی سوریه پیوند زده است. این پژوهش از حیث روش‌شناسی جامعه‌شناسی تاریخی واجد اهمیت است. مایکل جانسون نیز در موسسه تحقیقاتی دفاعی در سوئد ضمن پرداختن به فن‌های مالی داعش به آسیب‌پذیری درازمدت این سازمان پرداخته است (Michel jonson 2015 , 136).

دهشیار در مقاله خود با عنوان گسل‌های هویتی و اقتصاد سیاسی گروه داعش، بیان می‌کند که حضور تعیین‌کننده گروه تروریستی داعش در قسمت‌های وسیعی از مناطق مرکزی و غرب عراق و مناطق شرقی سوریه کاملاً مشخص است. پرواضح است، مجموعه مختلفی از عوامل و مؤلفه‌های داخلی، منطقه‌ای و بین‌المللی باید در کنار هم قرار داده شوند تا چنین وضعیتی را ممکن نماید (دهشیار، ۱۳۹۵: ۷). داوید کور در مقاله‌ای^۴ که در مجله آتلانتیک به چاپ رسیده خاطر نشان می‌سازد که تمام شدن پول داعش، مانع فعالیت‌های این گروه نخواهد شد (David Kenner mar, 2019:24). ازغوانی، پیرسلا می و خوش‌گفتار در مقاله‌ای تحت عنوان بلوک‌های تجاری منطقه‌ای در خاورمیانه: بررسی

^۱. CAT

^۲. science Po.KUWAIT PROGRAM

^۳. the rise and fall of ISIS

^۴. all isis has left is money.Lost of it

چالش‌ها از منظر اقتصاد سیاسی، چنین بیان داشته‌اند که عوامل سیاسی مانند تضادها و رقابت‌های ساختاری در بین دولت‌های خاورمیانه، نفوذ کنشگران فرا منطقه‌ای، بحران‌های داخلی در کشورهای منطقه و عوامل اقتصادی متعدد، همچون توسعه نیافتگی در سطوح گوناگون و اقتصادهای مبتنی بر دولت‌های رانتیر و متکی به دلارهای نفتی و ضعف خصوصی‌سازی از جمله نکاتی‌اند که سبب عدم شکل‌گیری بلوک‌های تجاری منطقه‌ای و زمینه ظهور داعش در خاورمیانه را موجب گردیده‌اند (ارغوانی و خوش گفتار، ۱۳۹۵: ۷۱).

۳. چارچوب نظری پژوهش

چارچوب نظری پژوهش متکی بر روش جامعه‌شناسی تاریخی با الگوی اقتصاد سیاسی است. فیلیپ ادامز در تعریف خود از جامعه‌شناسی تاریخی می‌گوید: قضاوت درباره تاریخ و پرداختن به تلاشی که انسان‌ها برای ساختن آینده با توجه به گذشته انجام می‌دهند. در این فرایند گذشته تنها ماده خامی تلقی می‌شود که رخداد‌های زمانه از درون آن می‌جوشد (رشیدی، ۱۳۹۴: ۲). در روش‌شناسی جامعه‌شناسی تاریخی سه رویکرد روشی مطرح و معتبر وجود دارد. رویکرد جامعه‌شناسی تاریخی کلاسیک و کلان نگر در آراء مارکس و وبر (W.Spohn, 2009). رویکرد جامعه‌شناسی تاریخی معاصر همچون برودل، آیزنشتاد و مور که مناسب تحلیل‌های تاریخی خاص در یک دوره زمانی خاص است. رویکرد جامعه‌شناسی تاریخی تجربی همچون گیدنز، تیلی، هابرماس که برای تحلیل جامعه‌شناسانه تاریخی واقعیت‌های اجتماعی در یک دوره زمانی کوتاه‌مدت همچون شورش‌ها، طبقات اجتماعی به کار می‌رود. از این حیث جامعه‌شناسی تاریخی واجد سه رویکرد کلان نگر تاریخی برای تمدن‌ها، تفسیری برای تحلیل یک دوره خاص و تبیین گرا برای وقایع خاص است. پژوهش حاضر در بخش توصیف و پاسخ به سؤال اول پژوهش متکی بر جامعه‌شناسی تاریخی کلان نگر و تفسیرگرا و در بخش پاسخ به بخش دوم سؤال اصلی پژوهش تبیین‌گرا است.

از منظر جامعه‌شناسی تاریخی یکی از ویژگی‌های مهم زندگی در سده بیست و یکم، اهمیت روابط متقابل اقتصادی و سیاسی، در درون و بین دولت‌ها است. این‌گونه پدیده‌ها در قلب مناظره‌های معاصر و در درون رشته اقتصاد سیاسی بین‌الملل قرار دارند (اسمیت و دیگران، ۱۳۹۲: ۱). اقتصاد سیاسی بین‌الملل متشکل از دیدگاه‌های رقیبی است که تحلیل‌های مختلفی از یک پدیده مشابه را عرضه می‌کند (میلر، ۱۳۹۰: ۱۲). یکی از

مباحث مهم اقتصاد سیاسی در عرصه بین‌الملل، بررسی زمینه‌ها و موانع ساماندهی توسعه‌یافتگی بعضی از کشورها از جمله کشورهای خاورمیانه است. در این راستا، ساختارهای متزلزل و شکننده سیاسی و همین‌طور اقتدارگرایی دولتی گسترده از مهم‌ترین ویژگی‌های ساختار دولت در خاورمیانه است، به طوری که برخی آن را زمینه‌ساز بسیاری از بی‌ثباتی‌های سیاسی و اقتصادی و مانع توسعه اقتصادی و سیاسی در این منطقه ارزیابی نموده‌اند (دیلیم صالحی، ۱۳۸۴: ۱۵۰). این اقتدارگرایی اساساً ریشه اقتصادی داشته و بر وجود بسترهای نفتی در منطقه خاورمیانه ساختاربنندی شده است. از سویی، در خاورمیانه، الگوی مبتنی بر ساختار همسو و دموکراتیک و همچنین الگوی امنیتی مبتنی بر همکاری و اشتراک مساعی در همه زمینه‌های سیاسی، اقتصادی و نظامی تحقق پیدا نکرده است. برای مثال، حمله عراق به کویت در سال ۱۹۹۱ و عدم اقدام کشورهای عضو شورای همکاری خلیج فارس، خود تأکیدی بر این موضوع است (پوراحمدی، ۱۳۸۸: ۵۶). با توجه به مؤلفه‌های سیاسی و امنیتی، رویکرد اقتصاد سیاسی در عرصه بین‌المللی در رابطه با منطقه خاورمیانه، از جمله ساختارهای متزلزل و شکننده سیاسی، نوع نظام‌های سیاسی بسته و اقتدارگرا، مجموعه‌های ضعیف امنیتی منطقه‌ای، رقابت‌های گسترده نظامی بین کشورهای منطقه و... تأثیرگذاری این عوامل بر یکدیگر و متعاقباً تأثیرگذاری و تأثیرپذیری آن‌ها بر سایر مؤلفه‌های اقتصاد سیاسی بین‌الملل، ما را قادر به توضیح و فهم مهم‌ترین ویژگی‌های اقتصاد سیاسی تروریسم در این منطقه ساخته است.

۳-۱- کرونولوژی ظهور و شکست سرزمینی داعش

داعش گروهی است مسلح و تروریست که اندیشه سلفی جهادی دارد و هدف سازمان دهندگان آن بازگشت به چیزی است که آن را «خلافت اسلامی و اجرای شریعت» می‌نامند (بصیری، آقامحمدی و فلاحی، ۱۳۹۵: ۵۲). ایدئولوژی مبتنی بر وهابیت، تأکید بر احیای خلافت و استقرار آن در جهان اسلام، استفاده از تکفیر در حد گسترده و اعلام جهاد علیه سایر مسلمانان، جزء ویژگی‌های بارز ایدئولوژی داعش است. همچنین جهاد یکی از مهم‌ترین اسباب وجودی داعش و حیاتی‌ترین اصول کاربردی در رسانه‌های آنان است. از نظر آن‌ها جهاد واجب عینی است. در میان نو سلفی‌ها جهاد به جهاد ابتدایی و تهاجمی تغییر یافته و به واجب عینی تبدیل شده و در واقع، تکفیر انگیزه‌هایی برای جهاد است. گروه داعش در ابتدا، از قلب گروه توحید و جهاد توسط ابومصعب زرقاوی در

پیوند با القاعده (AQI) در سال ۱۹۹۰ میلادی ظهور کرد. گرچه بسیاری از پژوهشگران ریشه‌های تاریخی ظهور داعش و گروه‌هایی چون القاعده را به اولین مواجهه مسلمانان در حمله ناپلئون به مصر در ۲۰۰ سال قبل باز می‌گردانند که محصول آن ظهور تنش میان اسلام و سکولاریسم، تنش میان عربیت و سکولاریسم گردید. سپس نهضت مقاومتی که در سال ۲۰۰۳ و با هدف مقابله با تهاجم امریکا علیه عراق پایه‌گذاری شد که با پیوستن زرقاوی به القاعده (AQI) به شاخه عراقی القاعده در سال ۲۰۰۴ معروف شد. با مرگ ابومصعب زرقاوی بر اثر محله هوایی آمریکایی‌ها در ژوئن ۲۰۰۶، تشکیل دولت اسلامی در عراق (ISI) به رهبری ابو عمر البغدادی و ابویوب المصری در اکتبر ۲۰۰۶ منتهی گردید. در آوریل ۲۰۱۰ ابوعمر البغدادی و ابویوب المصری هر دو به دست آمریکایی‌ها کشته می‌شوند بعد از آن ابوبکر البغدادی در مه ۲۰۱۰ رهبری داعش را به دست می‌گیرد. در جولای ۲۰۱۱ البغدادی جنگجویان خود را به سوریه گسیل می‌دارد که بعدها به گروه جبهه النصره معروف می‌شوند (کسرای، ۱۳۹۴: ۱۹۴). این گروه در تنها منطقه تحت نفوذ خود یعنی ادلب تا زمان تنظیم این گزارش (ژانویه ۲۰۲۰) با دولت سوریه درگیر هستند. در آوریل ۲۰۱۳ داعش با مشارکت النصره، القاعده دولت اسلامی عراق و سوریه (ISIS) را پایه‌گذاری می‌کنند. در ژوئن ۲۰۱۴ داعش دومین شهر بزرگ عراق، موصل) را تصرف می‌نماید. در ۲۶ ژوئن ۲۰۱۴ داعش خود را دولت اسلامی می‌خواند (Friedland, 2015: 6).

در جولای ۲۰۱۷ داعش در عراق با از دست دادن موصل دچار شکست سختی می‌شود و جنگجویانش به رقه پایتخت داعش در سوریه عقب‌نشینی می‌کنند. در اکتبر همین سال (۲۰۱۷) داعش با شکست مهلک دیگری در رقه مرکز خلافت خود، سپس در مارس ۲۰۱۹ منطقه باغوز سوریه، آخرین مناطق خود را از دست داده است. به نحوی که در حال حاضر هیچ نقطه‌ای از سوریه و عراق را در اختیار ندارد. به نظر می‌رسد که هم‌اکنون داعش مجدداً به گروهی تروریستی زیرزمینی تبدیل شده که گاه و بی‌گاه همچون در عراق (۲۷ اوت ۲۰۱۹) با پرتاب خمپاره در زمین ورزشی کرکوک موجب کشته شدن ۶ تن و زخمی نمودن ده‌ها تن دیگر شده است (WWW.BBC.27.Aug.2019) و یا با آفریدن فاجعه کشتار مهمانان یک عروسی در هتل دویی کابل با بیش از ۲۰۰ کشته و زخمی در ماه اوت (۲۰۱۹)، گاه و بی‌گاه حضور نمادین خود را اعلام می‌دارد. از این جهات چشم‌انداز استراتژیک و عملیاتی داعش در آینده ضعیف به نظر می‌رسد (Jamaie Hasen).

(levis.jacobN.Shapiro.2015). با این حال داعش جزء نادر گروه‌های تروریستی محسوب می‌شود که برخوردار از قدرت سازمان‌دهی، نهادسازی و حکومتی است. داعش از نیرو و تشکیلات منسجم، پایتخت نظامی و اقتصادی، ضرب سکه، راه‌اندازی مدارس و دانشگاه‌ها برخوردار بوده است. این فاکتورها اطلاق گروه تروریستی را بر این گروه دشوار نموده است (بیری، ۱۳۹۳: ۲). گرچه اطلاق دولت به داعش با تعریف مدرن از دولت واجد دشواری‌ها و موانع جدی است (Jacop LYPP.2016:6). در بیانی دیگر، داعش سازمانی تروریستی «پیوندی» است که در حکم یک بازیگر فرو دولتی، به طور هم‌زمان در فضاهای نظامی، غیرنظامی و سیاسی عمل می‌کند. این گروه، با توجه به اقدامات اخیر خود که تمام هنجارهای بین‌المللی را زیر پا نهاده است، نام خود را به عنوان بزرگ‌ترین، خطرناک‌ترین و ثروتمندترین گروه تروریستی، چه در عرصه منطقه‌ای و چه در عرصه جهانی ثبت کرده است (Ganor,2015: 57).

۴- ساختار اقتصادی سیاسی داعش

۴-۱- منابع درآمدی

افزایش قدرت داعش، به خصوص بعد از حمله به موصل و تصرف آن در مدت زمانی کوتاه، موجب شد تا این پرسش بیش از پیش مطرح شود که توانایی مالی این گروه که علاوه بر توان تسلیحاتی بالا و کیفیت تدارکات نظامی، توانسته است طی چند سال گذشته، حکومت خود را بر مناطقی از سوریه و عراق حفظ نماید، چگونه تأمین می‌شده است؟ وزارت خزانه‌داری آمریکا، با بیان این موضوع که نمی‌توان حدسی دقیق از میزان مخارج روزانه این گروه داشت، هزینه‌های آن را یک تا دو میلیون دلار در روز اعلام کرده است. گروه‌های تروریستی در صورتی که برنامه دقیق و مشخصی جهت جبران هزینه‌های عملیات خود و جذب افکار عمومی داشته باشند، در بلندمدت می‌توانند موفق عمل کنند. گروه القاعده که زمانی بیشترین قدرت را در میان گروه‌های بنیادگرای اسلامی داشت، بیشتر به کمک‌های مالی گروه‌های خیریه سلفی در کشورهای حوزه خلیج فارس و در مواردی درآمدهای نامشروع گروه‌های زیرمجموعه خود متکی بود؛ اما استخراج مواد خام، یک استراتژی کلان برای گروه‌ها و جنبش‌های شورشی در جای‌جای کره زمین محسوب می‌شود، از این‌رو، داعش نیز جهت تأمین تجهیزات و تسلیحات خود، تلاش کرده تا از این استراتژی، بهره‌برداری نماید (Custers,2014: 32).

۴-۱-۱- منابع طبیعی

از نگاه پژوهشگر منابع درآمدی داعش را می‌توان به سه دسته تقسیم کرد (۱) منابع طبیعی سرزمین‌های تحت تصرف (۲) درآمدهای ناشی از اعمال مجرمانه (۳) کمک‌های مالی شبکه حامیان در جهان اعم از شخصی و دولت‌های منطقه (CAT Centet, 2015). منابع طبیعی^۱: منابع درآمدی داعش را از حیث منابع طبیعی می‌توان به قرار ذیل دسته‌بندی کرد. الف: نفت^۲ ب) گاز طبیعی^۳ پ) فسفات ت^۴ سیمان^۵ (ث) نمک ج) محصولات کشاورزی.^۶

الف- درآمد ناشی از فروش نفت و گاز: در کنار حضور گروه تروریستی داعش بر منابع عظیم نفتی عراق، این گروه توانسته است بر بسیاری از میدان‌ها، پالایشگاه‌ها و تأسیسات نفتی عراق و سوریه تسلط یابد. داعش با کنترل تأسیسات نفتی عراق و سوریه تبدیل به فروشنده نفت در منطقه شد. (جام نیوز، ۱۳۹۴: کد ۴۶۵۳۰۰). همچنین توانسته است با ایجاد شبکه‌های پیشرفته‌ای از واسطه‌ها و دلالان در منطقه کردستان عراق و ترکیه، روزانه ۴۵ هزار بشکه به فروش رساند. تقریباً از ۲۵ نوامبر ۲۰۱۴ در وبسایت خود ارقام مختلفی از میزان فروش نفت را مطرح نموده (از ۲۵ تا ۱۰۰ میلیون دلار) (Economist, March, 2015: 157). فروش ارزان قیمت نفت در میدان‌های تحت تصرف گروه تروریستی داعش در عراق و سوریه با قیمت ۲۰ الی ۶۰ دلار در مقایسه با بهای نفت در بازارهای جهانی با قیمت ۹۵ الی ۱۰۵ دلار موجب شد تا گروه داعش به درآمدی نزدیک به ۴۰ میلیون دلار در ماه را به دست آورد. به عبارتی، می‌توان گفت درآمد ناشی از فروش نفت حتی با قیمتی پایین‌تر از ۲۰ دلار در هر بشکه، برای گروهی مانند داعش منبع درآمد بزرگی محسوب می‌شود (دیپلماسی ایرانی، ۱۳۹۳: کد ۱۹۳۸۰۰۶). پیرو این امر، برخی درآمد روزانه داعش از منابع نفتی را دست‌کم سه میلیون دلار بیان می‌کنند و بعضی نیز درآمدهای نفتی ماهانه داعش را بالغ بر ۹۰ میلیون دلار اعلام نمودند. در گزارش دمیستریوس شبکه قاچاق غیررسمی کم‌وبیش به یک تجارت خانوادگی در مناطق تحت سیطره داعش در آمده بود. از سال ۲۰۰۶ تا

¹. natural resource

². oil

³. natural gas

⁴. phosphate

⁵. cement

⁶. agriculture

۲۰۰۹ سلف داعش در عراق حدود ۲ میلیارد دلار آمریکایی درآمد داشته، درآمدی که از فروش نفت پالایشگاه بیجی عراق تحصیل می‌شد. (Dimisterious.2016:189). از یک مشاور مستقر در ایالات‌متحده نقل شده است که از ۲۰ اکتبر ۲۰۱۴ داعش توانسته میزان تولید نفت را روزانه به ۳۵۰۰۰۰ تا ۴۰۰۰۰۰ بشکه در روز افزایش دهد. (Guardian Newspaper ۲۰۱۵). در صورتی که صادرات نفت از عراق روزانه ۴/۲ میلیون بشکه در روز بوده است (FATF, ۲۰۱۵). مشتریان داعش شامل ترکیه، کردستان عراق، اردن، ایران و حتی برخی از اعضای دولت سوریه بودند. سوداگرانی که با خرید نفت به نصف بهای قیمت بازار و پرداخت ۱۵۰۰ دلار به ایست بازرسی‌های پیش مرگه‌های کرد، در داگ و طوزخورماتو درآمدهای هنگفتی را به دست آوردند. (Dmisterious.2016:194). بیشترین بخش این قاچاق متوجه مرزنشینان ترکیه بوده. گفته می‌شد تقریباً ۸ الی ۹۰ درصد مرزنشینان جنوب ترکیه هم‌جوار مرز سوریه و عراق درگیر قاچاق نفت بودند. قاچاق نفت از طریق قاطرها، قایق‌ها، حتی از طریق لوله‌های آب زیرزمینی مزارع منتقل و قاچاق می‌شده است. علاوه بر این داعش بنزین مورد نیاز خود را از ترکیه تأمین می‌نموده است (Dmisterious.2016:194). درآمدی که صرف حقوق جنگ جویان، تأمین مخارج خانواده‌های آن‌ها و سایر هزینه‌های تروریستی می‌شود (پایگاه خبری اقتصاد نیوز، ۱۳۹۳: کد ۱۰۵۲۸۸). از آنجا که این گروه تروریستی فاقد امکان فروش قانونی نفت است، از این رو به دنبال ایجاد بازارهای سیاه جهت فروش نفت تولیدی‌اش است (قاسمی، ۱۳۹۳). مطابق تحقیقات مرکز مطالعات تروریسم، نفت از حیث جایگاه درآمدی داعش در قیاس با منابع دیگر اعم از کمک‌های مالی و یا منابع ناشی از اعمال مجرمانه در سال ۲۰۱۵ در اوج قدرت‌یابی داعش بعد از عامل اخاذی^۱ با ۲۵ درصد مقام دوم را دارا بوده است (CAT.2016:7).

ب- گاز طبیعی: بیشتر میدان‌های گازی سوریه در منطقه مرکزی بین حمص و پالمیرا تحت کنترل شدید دولت مرکزی و بخشی دیگر در منطقه حسکه توسط گروه‌های کرد محافظت می‌شده. از این نظر تقریباً اغلب مراکز گازی خاصه مجتمع استراتژیک الشعر که سالانه ۳ میلیون مترمکعب گاز تولید می‌کرده و همچنین مجتمع برق گازی سوریه به شدت تحت حمله‌های داعش بوده تا اینکه سرانجام دولت مرکزی در ۶ نوامبر ۲۰۱۴ موفق شد به کل آن را از حملات داعش در امان نگه دارد. از این رو، داعش درصدد

^۱. extortion

جبران این موضوع و جایگزینی منابع مالی پایدار به دنبال راه‌های دیگری بوده است.

پ- محصولات کشاورزی و مواد اولیه: نفت، تنها یکی از منابع درآمدی مدنظر داعش است. در سال ۲۰۱۴ میلادی که داعش شهر موصل شمال عراق را اشغال نمود، شعبه استانی بانک مرکزی عراق و بسیاری از بانک‌های کوچک را غارت کرد. همچنین، عتیقه‌ها و اشیای باستانی موجود در موصل را در بازار سیاه فروخت. داعش، جواهرات، ماشین‌آلات کشاورزی و دام‌های مردم مقیم در مناطق اشغالی را به اختیار خود گرفت. نیروهای وابسته به این گروه، به خطوط مواصلاتی غرب عراق مسلط بوده و این موضوع به آن‌ها اجازه می‌داد تا از طریق وضع عوارض و مالیات بر حمل‌ونقل، درآمد کسب کنند. این گروه همچنین بر گندم و کتان کشت‌شده در شهر رقه مالیات وضع کرده و از این راه نیز درآمدهای قابل توجهی حاصل نموده‌اند. داعش مانند سایر گروه‌های تروریستی، اقدام به گروگان‌گیری کرده و با مطالبه ده‌ها و یا صدها میلیون دلار از خانواده یا دولت‌های آن‌ها مبالغ بسیار زیادی به دست آورد. یکی دیگر از مهم‌ترین منابع مالی این گروه تروریستی، اخذ خراج و مالیات از کسانی است که در قلمرو یا متصرفات داعش هستند است. در این محدوده، از همه کشاورزان خرده‌پا تا صاحبان مشاغل پرسود، مثل کمپانی‌های تأمین آب و مؤسسات تولید برق، شرکت‌های ارائه‌دهنده خدمات تلفن همراه، مالیات کسب می‌نمود (Cronin, 2015).

از دیگر منابع درآمدی داعش اخذ زکات محصولاتتی چون جو و گندم بوده است. علاوه بر این مصادره و توقیف ادوات کشاورزی و اجاره آن به دیگران، جمع‌آوری محصولات و تجمیع آن در انبارها و سیلوها و دادن این محصولات تحت عنوان یارانه و یا فروش این محصولات مبادرت می‌نموده است.

ت- فسفات: داعش در سال ۲۰۱۴ معادن فسفات اکاشات و القاشم عراق را به دست گرفت. کارخانه‌ای که هم اسیدسولفوریک و هم اسید فسفریک تولید می‌کرد. موادی که هریک می‌توانست در تولید مواد و صنایع دیگر دخالت داشته باشد. آمار و ارقام قابل اعتمادی خصوص میزان این محصولات در دست نیست، لیکن محصولات مزبور هریک نقش مهمی در تولید کالاهای شیمیایی دیگر دارند. لیکن می‌تواند درآمدی چند صد میلیون دلاری برای داعش در برداشته باشد (FATF.2015).

ث- سیمان: از سال ۲۰۱۴ داعش بر پنج کارخانه سیمان در عراق و سوریه کنترل داشته است.

ج- گوگرد: علاوه بر سیمان، گوگرد در منطقه تحت کنترل داعش از جمله منابع درآمدی داعش بوده است. ضمن اینکه معدن اصلی نمک در سوریه تحت کنترل داعش بوده است. نکته حائز اهمیت در مورد محصولات چمن سیمان، فسفات، گوگرد و نمک پیدا کردن آسان مشتری در قیاس با مشکلات فروش و بازاریابی نفت و گاز بوده است. به این ترتیب می‌شود تخمین زد تا چه حد منابع و مواد اولیه در قدرت مالی داعش نقش داشته‌اند (FATF.2015).

د- آب و برق: در ژانویه ۲۰۱۵ داعش سه سد و حداقل دو کارخانه بنزین را در اختیار داشت. سدهای تولید برق که دولت سوریه را وادار به توافق با داعش نمود تا سدها در اختیار داعش باشد، لیکن کارمندان دولت کماکان آن را اداره کنند (Dmisterious.2016:195). سد فلوجه نمونه آشکاری از این ماجراست. به نحوی که داعش تهدید کرده بود در صورت حمله برای بازپس‌گیری سد در ۷ ژوئیه ۲۰۱۴، زمین‌های زراعتی محدوده ۱۶۰ کیلومتری سد فلوجه را به آب خواهد بست. سد فرات منطقه الطبقا و کمبود شدید آب در این منطقه از سوریه از جمله دیگر سو مدیریت داعش در نگهداری و کنترل سدها بوده است.

۴-۱-۲- منابع حاصل از اعمال مجرمانه

الف- قاچاق مواد مخدر: داعش در کنار بهره‌گیری از کشت مواد مخدر در افغانستان، خود نیز به کاشت و تولید مواد مخدر مانند تریاک و حشیش در برخی از مناطق همچون «حمام العلیل» و «محلبيه» اقدام نموده است. پیرامون میزان درآمد داعش از تجارت مواد مخدر رقم دقیق و منبع موثقی موجود نیست؛ اما برخی مبلغ این درآمد را تا سقف حدوداً یک میلیارد دلار در سال برآورد نموده‌اند. این در حالی است که هم‌زمان با کشت و فروش مواد مخدر، تمایل این گروه تروریستی جهت تولید مواد روان‌گردان همچون قرص‌های کپتاگون نیز افزایش پیدا کرده است. درآمد بالای ناشی از تجارت مواد مخدر به اندازه‌ای است که نیروهای داعش را به تلاش برای پیدا کردن بازارهایی در کشورهای اروپایی و آفریقایی ترغیب نموده است. بخش اعظمی از مواد مخدر قاچاق شده به اروپا، از مرزهای سوریه و عراق منتقل شده و سالانه گروه تروریستی داعش از این طریق حدوداً یک میلیارد دلار کسب می‌کند (نساج و همکاران، ۱۳۹۴: ۴۸-۴۶).

ب- سرقت از بانک‌ها: داعش همواره دستبرد به بانک‌های واقع در سوریه و عراق و

همچنین سرقت از مردم ساکن مناطق تحت سیطره خود را به عنوان یکی از مهم‌ترین شیوه‌های مهم تأمین منابع مالی خود در اولویت قرار داده است (نساج و همکاران، ۱۳۹۴: ۴۶). آن‌ها از زمان شکل‌گیری‌شان با حمله به شهرها و غارت اموال دولتی از جمله سرقت از بانک‌ها به منابع مالی بسیار زیادی دست یافته‌اند. در این زمینه بزرگ‌ترین پیروزی اقتصادی داعش زمانی صورت گرفته که موصل بدون هیچ‌گونه مقاومتی در تسلط داعش قرار گرفت. آن‌ها بلافاصله بعد از ورود به موصل و اشغال استان نینوا، شروع به غارت اموال و بانک‌های بزرگ این شهر کردند به عبارتی می‌توان عنوان کرد، فتح موصل نقطه عطفی برای داعش است. چون بعد از حمله داعش به این بانک و سرقت مبالغ هنگفت، بسیاری از نهادهای بین‌المللی این گروه را ثروتمندترین گروه تروریستی در سراسر جهان معرفی کردند. همچنین بانک‌های فلوجه، الثرثار، بانک الرافدین، بانک بغداد، بانک سرمایه‌گذاری را نیز مورد سرقت داعش واقع شده‌اند سرقت‌هایی که خود منبعی بسیار مهم برای اقدامات تروریستی داعش محسوب می‌شود (نساج و همکاران، ۱۳۹۴: ۴۸-۴۶).

پ- غارت آثار باستانی: برخلاف القاعده که به کمک‌های خارجی متکی است، داعش برای تأمین منابع مالی از دست‌زدن به هرگونه عمل مجرمانه فروگذار ننموده است (Homland security cmmitte. Octobr, 2016). از اخاذی گرفته تا سرقت، آدم‌ربایی و فروش عتیقه‌جات باستانی. همراه با گسترش یافتن تصرفات داعش، میراث فرهنگی دو کشور عراق و سوریه که بخش‌هایی از خاکشان به تصرف این گروه درآمده، در دست غارت و چپاول قرار گرفت. با این غارت و چپاول، گذشته تاریخی این دو کشور با خطر محو شدن مواجه گردیده است. میراث فرهنگی کشور سوریه که در معرض تخریب قرار دارد، بسیار متنوع است. داعش با این ادعا که آثار باستانی، مصداقی از بت‌پرستی است، دست به تخریب و چپاول آن‌ها زده است (مسلمانان جهان، ۱۳۹۳: ۱۰۴۰). داعش بعد از تصرف شهرها، به شیوه‌ای بسیار هوشمندانه اقدام به تجارت قاچاق اشیاء عتیقه و ارزشمند تاریخی و باستانی کرد. همچنین علاوه بر چپاول و غارت اموال ارزشمند باستانی، صادرات پنهان و غیرقانونی عتیقه‌جات را نیز رونق بخشید. کانون این صادرات مرزهای سوریه با ترکیه در حوالی تل ابیض بوده است که یکی از دژهای مستحکم داعش در سوریه به شمار می‌رفت. به طور کلی داعش، از طریق فروش اشیاء باستانی ربوده شده عراق در ترکیه، درآمد هنگفتی معادل صدها میلیون دلار به دست آورده است (نساج و همکاران، ۱۳۹۴: ۴۸-۴۶). متأسفانه این منابع مالی ناشی از فروش

آثار باستانی صرف هزینه‌های مقاصد تروریستی می‌گردید. تخمین زده می‌شود که غارت و فروش آثار باستانی در عراق و سوریه از جمله دومین منابع حاصله از اعمال مجرمانه داعش است (Stefan Hiebner 2017:8).

ت- مالیات: اخذ مالیات در این گروه تروریستی، هم‌زمان با تغییر نام خود به دولت اسلامی شام و عراق، گسترده‌تر و درآمدهای دریافتی و نوع استفاده از آن نیز پیچیده‌تر شد. به طوری که در جمع‌آوری مالیات مانند یک دولت عمل می‌نمود. بر اساس گزارش‌ها در موصل نیروهای داعش خراجی را بر فعالیت‌های تجاری مختلف وضع کرده بودند که از جمله آن‌ها می‌توان به شرکت فعال در حوزه ارتباطات اشاره کرد که در حوزه کنترل داعش بود. منابع بومی موصل در این رابطه عنوان کردند، عناصر داعش همه پارکینگ‌های شهر را تحت تصرف خود گرفته و مردم را وادار می‌کردند تا در قبال پارک کردن خودروهای خود در پارکینگ‌ها، مالیات پرداخت کنند. مردم موصل، تصاویری از رسیده‌های پارکینگ منتشر نمودند که ثابت می‌کند، داعش، در قبال پارک کردن خودرو، ۷۵۰ دینار از رانندگان دریافت می‌کرده و این در حالی است که به گواهی شاهدان بومی، عناصر مسلحی که مسئول پول گرفتن از مردم هستند، بجای ۷۵۰ دینار ۱۰۰۰ دینار از مردم اخذ می‌کنند. همچنین داعش برای تأمین نیازهای مالی خود، بر داروخانه‌های شهر مالیات تعیین کرد و آن‌ها را به پرداخت ۱۰ الی ۳۵ درصد از مبلغ داروها به عنوان مالیات ملزم نموده بود یک منبع آگاه در استان نینوا در شمال عراق اعلام کرده بود، گروه داعش برای کالاهایی که وارد استان نینوا و موصل می‌شود، مالیات تعیین کرده است. گروه داعش، مبلغ این مالیات‌ها را با توجه به نوع کالا و مقدار آن مشخص نموده و از این درآمد در جهت هزینه‌های عملیات تروریستی خود استفاده می‌نموده است. پژوهش سال ۲۰۱۷ مرکز مطالعه رادیکالیسم و خشونت‌های بین‌المللی (ICSR) نشان می‌دهد که داعش از طریق اخذ زکات در مناطق تحت نفوذ خود در عراق و سوریه مبلغی بالغ بر ۳۰۰ تا ۴۰۰ میلیون دلار در سال ۲۰۱۴ و مبلغی از ۴۰۰ تا ۸۰۰ میلیون دلار در سال ۲۰۱۵ درآمد داشته است (نساج و همکاران، ۱۳۹۴: ۴۸-۴۶).

ث- آدم‌ربایی: آدم‌ربایی به عنوان جنایتی شوم جهت غرامت‌گیری و اخذ باج، به مهم‌ترین منبع تأمین مالی برای تروریست‌ها خصوصاً گروه داعش مبدل گردید. داعش در کنار استفاده مالی از گروگان‌گیری‌های خود، با انتشار تصاویر اقدامات خود موجی از وحشت و رعب را در میان مردم سرزمین‌های تصرف‌شده و سراسر جهان به نمایش گذاشت. مطابق گزارش FATF در سال ۲۰۱۵ درآمد داعش از طریق آدم‌ربایی و

باج‌گیری در سال ۲۰۱۴ مبلغی میان ۲۰ تا ۴۵ میلیون دلار امریکا تخمین زده می‌شود (FATF, 2015). این گروه با استفاده از خدماتی که توییت‌ر و فیس‌بوک در اختیار آن‌ها گذاشته است، به انتشار تصاویر و فیلم‌های ویدئویی اقدام نموده و در این راه نهایت تلاش خود را برای تخریب چهره اسلام و تبلیغ خود انجام داده است (شفاف، ۱۳۹۳: کد ۲۷۰۷۱۹).

۴-۱-۳- سیاست‌های حمایتی - مالی

گروگان‌گیری و سایر اقدامات صورت گرفته از سوی این گروه، تنها بخش کوچکی از هزینه‌های گزاف فعالیت‌های داعش را تأمین می‌نموده است. بخش قابل توجه دیگر از درآمدهای مالی این گروه، از طریق کمک‌های مالی برخی از کشورهای عربی، خاصه کشورهای حوزه خلیج فارس و غربی، تأمین می‌شده است. در سال ۲۰۱۴ تعاقب فراخوان جهاد از سوی رهبر داعش، حداقل ۱۹۰۰۰ جنگنده خارجی از ۹۰ کشور در پاسخ به این فراخوان به داعش پیوستند و قرار شد هزینه‌های خود را بپردازند. مبالغی از ۷۰۰ تا ۷۰۰۰ یورو برای هر فرد جهادی گزارش شده است. گرچه این مبالغ نسبت به تعداد جهادی‌ها متفاوت است. از حیث تعداد کشور تونس با ۶۰۰۰ جهادی، عربستان با ۲۵۰۰، روسیه با ۲۴۰۰، ترکیه با ۲۱۰۰، و اردن با ۲۰۰۰ جهادی در میان کشورهای منطقه بیشترین جنگجویان جهادی را به خود اختصاص دادند (Benmmelch.F.Koler.April2016). در میان کشورهای اروپای غربی، کشور فرانسه با بزرگ‌ترین جنگجویان خارجی به تعداد ۱۷۰۰ جنگجو، آلمان با ۷۶۰، بلژیک با ۴۷۰، کمبوجیه و مولداوی، رومانی و همچنین از آفریقای جنوبی تنها یک جنگجو را دارا بودند. در کنار این ارقام کشور لیبی با ۶۰۰ جنگجو، قرقیزستان با ۵۰۰، ترکمنستان، ۳۶۰، کویت و سومالی با ۷۰ جنگجو، صربستان با ۶۰، افغانستان، گرجستان، ترینیداد و توباگو با ۵۰ جنگجو، بیشترین جنگجویان خارجی ملحق شده به داعش را شامل می‌شده‌اند (Benemlech.F.Koler.2016).

داعش از شبکه‌های ارتباطی غربی به عنوان ابزار تبلیغاتی و جذب کمک استفاده می‌کند. تولید رسانه‌ای الاتصام، «مرکز رسانه‌ای الحیات»، «بنیاد رسانه‌ای الکاتب» وابسته به القاعده سومالی، چاپ و نشر کتاب به زبان انگلیسی با کیفیت بالا، از جمله این تبلیغات بوده است. داعش از طریق مجلات الکترونیکی، اعلامیه‌ها، نسخه اسلام داعشی را تحلیل و تبلیغ می‌نماید. داعش از طریق کمک‌های مشترکین بی‌شمار خود موفق شد

توانایی خود را در پشتیبانی گسترده به نمایش بگذارد. توفان توییتری ۱۸ ژوئن ۲۰۱۴ از جمله این قبیل پشتیبانی مشترکین و حامیان بی‌شمار داعش بوده است. همچنین داعش از طریق معاملات اسکایپی با کارتهای بین‌المللی توانسته جذب مالی حامیان خود را چند برابر نماید. رایج‌ترین ارز مورد علاقه داعش بیت کوین (از طریق کیف پول تاریک، پول دیجیتال برخط) که به صورت غیرمتمرکز و رمزنگاری است و از نظر داعش با معاملات شرعی سازگار است، توانسته شبکه مالی حامیان خود را حفظ کند. گرچه برخی اعتقاد دارند، داعش و اساساً تروریست‌ها به پول نقد نیاز دارند نه پول دیجیتال (Dmidterious.2016:197). بیشترین شبکه حامیان داعش را شهروندان کشورهای حوزه خلیج فارس تشکیل می‌دهند. شبکه‌ای وسیع از خیرین و شهروندانی که قادر به رفتن به جهاد نیستند، تحت عنوان تجهیز بدون یک مرکز اتصال دهنده (به همین دلیل امکان دسترسی و کشف این شبکه را دشوار می‌نماید)، در کشورهای قطر، کویت، امارات متحده عربی و عربستان سعودی (Magnusnormark.Magnus Ranstorp.2015:14).

۴-۲- هزینه‌ها

در کنار درآمدهای داعش درک و تحلیل اقتصاد سیاسی داعش مستلزم درک هزینه‌های داعش هستیم. در یک نگاه کلی داعش در اعلان دولت اسلامی چهار هدف را دنبال می‌کرده است: گسترش پایگاه‌های ارضی خود در عراق و شام، نفوذ خود در سایر نقاط استراتژیک جهان اسلام همچون افغانستان و پاکستان، تأمین بودجه عملیات در امریکای شمالی و اروپای غربی و یا در نقاط دیگر، استقرار و کنترل یک حکومت مبتنی بر شریعت.

به همین دلیل تأمین هزینه این سیاست چندگانه و تأمین هزینه جنگجویان مهم‌ترین بخش اقتصاد سیاسی داعش را شامل می‌شده است. مطابق تحقیقات کلارک و همکاران که در فانشنال تایمز به چاپ رسیده هزینه ناشی از پرداخت حقوق جنگجویان برای داعش ماهانه رقمی بالغ بر ۴۰ میلیون دلار تخمین زده شده است (ColinP.Klark.Kimberlyjakson.2016). با دقت در چارت سازمانی داعش نشان می‌دهد که سازمان پیچیده اداره داعش به رهبری (خلافت بغدادی) ۲ نایب‌الخلافة در عراق و سوریه از ۸ وزارتخانه تشکیل شده است. وزارت مدیریت عمومی/وزارت زندانیان و بازداشتی‌ها (این وزارتخانه نقش مهمی در ساختار اقتصاد سیاسی داعش داشته) چون بخش مهمی از هزینه‌های داعش از طریق آدم‌ربایی و باج‌گیری را تأمین می‌نموده است.

وزارت امنیت ملی/وزارت سرمایه عمومی (این وزارتخانه بعضاً بیشترین نقش را در اقتصاد سیاسی را ایفا می‌نموده است. جمع‌آوری پول حاصل از نفت/گاز و منابع دیگر. وزارت ارتباطات و توزیع منابع. وزارت جهاد و انتحاری‌ها/وزارت شورای نظامی و وزارت امور اجتماعی. فارغ از چارت سازمانی داعش تقریباً در تمام وزارت خانه با درجه اهمیت متفاوت با مقوله اقتصاد (درآمد و هزینه‌های داعش) درگیر بوده است، لیکن وزارت سرمایه عمومی مستقیماً زیر نظر خلیفه داعش اداره می‌شده است (CAT.2014:8). مطابق تحقیقات FATF بیشترین هزینه‌های داعش صرف هزینه جنگجویان می‌شده است. در سال‌های اول جنگجویان ساده ماهانه ۴۱ دلار حقوق دریافت می‌کردند. در سال‌های بعد این حقوق به ۳۵۰ تا ۱۲۰۰ دلار افزایش یافت. علاوه بر این هر جنگنده یک مبلغ اضافی بابت هر همسر و فرزند (از ۲۵ دلار تا ۵۰ دلار) دریافت می‌کرد. در کنار این هزینه‌ها داعش به رزمندگان با کیفیت عملیات بالا مبالغ بیشتری تحت عنوان جایزه هزینه درمان پرداخت می‌نمود. از این نظر ۵۶ درصد هزینه‌ها صرف دستمزدها (اجرایی) می‌شده است. در کنار این قبیل هزینه‌ها داعش ناچار بود در قامت یک دولت باید نیازهای اساسی تقریباً ۸ میلیون رعایای متفرق خلافت (CAT.2014)، مانند غذا، آب و برق و شبکه‌های رفاه عمومی همانند دارو و درمان، کنترل نانوائی‌ها را تأمین نماید. وام خرید خودرو، وام‌های دانشجویی که بعضاً صرف خرید خودروهای تویوتا هایلوکس و یا لندکروز می‌شد. نکته قابل توجه اینکه تحقیقات دانشگاه دفاعی سوئد نشان می‌دهد که مهم‌ترین و بیشترین خودروی مورد استفاده داعش تویوتا هایلوکس (سفید و یا سیاه) بوده دلیل این امر نیز قابلیت خوب حرکت تویوتا در صحرا، نصب سلاح‌های سنگین بر روی این وانت‌ها بوده. از این حیث غالب تویوتا هایلوکس‌های مسروقه در اروپا به ترکیه و سپس به مناطق تحت اشغال داعش منتقل می‌شده است (Magnus (Normark.magnus ranstrop.2015:17). در کنار این هزینه‌ها آموزش جدید عمومی، همچون قرائت قرآن نسخه داعش، پلیس شرعی (الحسبه)، دادگاه شکایت (دارالشکوا) که بعضاً می‌توانست شامل شکایت محلی‌ها از سربازان داعش یا امیران محلی را شامل گردد. سیستم دادگستری (عدلیه) داعش یک پلیس ویژه با وسایل نقلیه و لباس هم‌سانه با ۷ بازداشتگاه بزرگ را شامل می‌شده است.

علاوه بر این داعش در ۱۳ نوامبر ۲۰۱۳ اعلام کرد که در حال آماده‌سازی یک ارز جدید با عنوان «واحد ارزی الله» است که شامل مسکوکاتی چون طلا، نقره و مس خواهد بود (به نظر پژوهشگر این مسکوکات در تاریخ شبه‌جزیره با عنوان دینار (طلا) و

نقره درهم استفاده شده بود و ارز الله^۱ ابتکار مضحکی بوده است). گرچه به نظر می‌رسد به زعم داعش، اعلان ارز الله با این هدف طراحی شده بود تا مسلمانان را از سیطره ارزهای بین‌المللی خارج نموده و از سوی دیگر راه درآمد آسان داعش هموار گردد. این ارز واجد هفت سکه بود که شامل طلا، نقره و مس می‌شده. تصویر روی سکه‌ها، ترکیبی نشانه شناختی از شریعت (۷ ساقه گندم) که در قرآن آمده است را شامل می‌شده. دیگری نقشه جهان، امت جهانی و نشان بلندپروازی‌های داعش، شمشیر و سپر که نشانه جهاد است. در حالی که در سکه‌ای دیگر مناره‌ای را نشان می‌دهد که نشانه دمشق است و در سکه‌ای دیگر قدس را نشان می‌دهد که اولین قبله‌گاه مسلمانان و گنبد نمادین که نشانه عروج پیامبر را تداعی می‌کند. نکته مهم در این ارز تأمین طلا و نقره بوده است. به همین دلیل داعش ناچار بوده تاز طریق غارت و مصادره عمومی، سرقت، فروش جواهرات و عتیقه‌جات باستانی چنین فلزات گران‌بهایی را تأمین نماید. برخی از کارشناسان اقتصادی متذکر می‌شدند با توجه به مشکلاتی همچون جعل، دوام و پایداری مالی این ارز، عدم تمایل دیگر کشورها به استفاده از این ارز، تحریم‌های بین‌المللی و استفاده درون‌گروهی از آن، این ارز عملاً به توفیقی دست نیافته است (Dmisterious.2016:197).

۵. داعش و اقتصاد سیاسی خاورمیانه (عراق و سوریه)

چالش در وضعیت اقتصادی، سیاسی، اجتماعی، فرهنگی و امنیتی کشورها تا حدود زیادی متأثر از موقعیت مکانی و شرایط جغرافیایی آن‌هاست (اویسی، ۱۳۹۵: ۱۷۰). چالشی که حتی می‌تواند منجر به ظهور دولت‌های فروپاشیده در منطقه گردد (شادمهری و همکاران، ۱۳۹۵: ۱۰۴).

به گفته مقام‌های عراقی دولت این کشور، مبلغ ۴۲۰ میلیون دلار بودجه را به بازسازی خسارت‌های حاصل از جنگ با داعش اختصاص داده، اما این مبلغ برای بازسازی تمام بخش‌های این کشور کافی نخواهد بود. طبق اعلام دولت طی سال ۲۰۱۴، تنها کاهش صادرات نفتی و همچنین خسارت‌های وارده به زیرساخت‌های صنعت نفت عراق، ۱۸ میلیارد دلار هزینه را به خود اختصاص داده است. هرچند صحنه اصلی جنگ با داعش در سوریه و عراق بوده، ولی حملات این گروه در کویت، تونس، مصر، عربستان،

^۱. God's currency

یمن و لیبی اقتصاد این کشورها را با بحران مواجه نموده و مانع ادامه سرمایه‌گذاری‌های خارجی در آنها شده است. بر اساس گزارش‌های بانک جهانی، ناامنی حاصل از درگیری با داعش و اقدامات تروریستی این گروه در دیگر کشورهای عربی، موجب فرار سرمایه‌های خارجی از این کشورها شد. بعلاوه، افزایش بیکاری و کاهش تولیدات داخلی نیز به اقتصاد این کشورها ضربه وارد نموده است. توسعه سوریه حداقل ۴ دهه عقب افتاده است و از هر ۴ نفر ۳ نفر در فقر زندگی می‌کنند (Gower, Politowski, 2016). در جدول (۱) تأثیر شورش گروه داعش در کشورهای خاورمیانه آورده شده است جدول (۱) نشان می‌دهد، سوریه و عراق بیشترین لطمه را در بین سایر کشورهای دیگر منطقه دیده‌اند.

جدول ۱: آثار جنگ بر کشورهای خاورمیانه (lanchovichina, livanic, 2015:13)

اثر	سوریه	عراق	لبنان	اردن	مصر	ترکیه
اثر جنگ بر سرانه مستقیم	-۱۴	-۱۲	-۱۰	-۱	-۱	-۱
تأثیر بر تولیدات	-۶	-۱۲	-۱	۰	۰	۰
تخریب سرمایه‌ها	-۵	-۱	۰	۰	۰	۰
تشدید هزینه‌های تجارت	-۱	-۲	-۱	۰	۰	۰
اثر تحریم تجارت سوریه	-۱۵	۰	۰	-۱	۰	۰
تأثیر پناهندگان بر نیروی کار	-۷	-۳	-۶	-۱	-۶	-۴
اثرات جمعیتی پناهندگان	-۲۰	-۶	-۱۲	-۲	-۱۶	-۱

در جدول (۱) ارقام مربوط به اثر جنگ بر درآمد سرانه مستقیم این کشورها آورده شده است. عراق زبانی بیش از سایرین در نتیجه افزایش هزینه‌های فعالیت‌های تجاری متحمل شده است. حجم قابل توجهی از سرمایه‌گذاری‌های سوریه از بین رفته و تولید کالا در عراق به شدت آسیب دیده است. تقریباً بیست درصد از صادرات اردن روانه کشور عراق می‌شده. حضور داعش در مرز اردن سبب بروز خشونت گردیده، چراکه داعش رسماً دولت اردن را تهدید نموده بود. این امر اردن را مجبور کرد تا منابع درآمد خود را روانه ارتش نماید. در جدول شماره (۲) تولید ناخالص داخلی کشور سوریه بعد و قبل از اشغال بخش‌هایی از این کشور به دست گروه‌های تروریستی آورده شده است. روند نزولی رشد ناخالص داخلی در این کشور با قدرت گرفتن تروریست‌ها و اشغال بخش‌های

حیاتی این کشور مثل چاه‌های نفت و پالایشگاه‌ها روند نزولی را نشان می‌دهد.

جدول ۲: درصد رشد ناخالص داخلی سوریه (۲۰۱۴-۲۰۰۶) (www.quandl.com)

سال	۲۰۰۶	۲۰۰۸	۲۰۱۰	۲۰۱۲	۲۰۱۴
نرخ رشد	۶	۵	۴	-۱۱	-۱۲

در مجموع جنگ و به دنبال آن ظهور داعش هزینه‌های اجتماعی، انسانی و اقتصادی بسیار زیادی را بر کشورهای منطقه تحمیل کرده و با متوقف سازی فرایند همگرایی تجاری، آینده توسعه اقتصادی این کشورها را به مخاطره کشانده است. هرچند از میزان دقیق هزینه‌های عربستان، ایران، قطر، ترکیه و امارات متحده عربی برای تقابل یا حمایت از داعش آمار رسمی موجود نیست؛ اما آنچه مسلم است صرف میلیاردها دلاری است که بیهوده به آتش کشیده شده و این در حالی است که این مبالغ می‌توانست صرف توسعه و آبادانی منطقه گردد.

۶. یافته‌های پژوهش

در راستای پاسخ به سؤال اصلی مقاله حاضر، ساختار اقتصاد سیاسی داعش (اعم از درآمدها و هزینه‌ها) پژوهش حاضر نشان داد (۱) که تا چه اندازه ظهور و شکست داعش از سال ۲۰۰۴ در عراق با تشکیل دولت انبار، و دولت اسلامی عراق و شام (سوریه) از ۲۰۱۴ و سقوط رقه به عنوان مرکز خلافت داعش در سال ۲۰۱۸ به منابع مالی وابسته بوده است. شکست داعش و افول اقتصاد سیاسی آن از منظر بسیاری قابل پیش‌بینی بود (MartinChulow.24 march.2019 و Jacob Shapiros.sep.2016).

تحقیقات آدم زوبین در موسسه چاتم هاوس، وزارت خزانه‌داری ایالات متحده، نشان می‌دهد که منابع درآمدی داعش از سال ۲۰۱۴ در سه تخمین (پائین، متوسط و بالا) از ۹۷۰ میلیون دلار تا ۲۹۰۰ میلیون دلار، در سال ۲۰۱۵ و از ۱۰۳۵ میلیون دلار در پایین‌ترین تخمین تا ۲۴۰۰ میلیون دلار، در سال ۲۰۱۶، از ۵۲۰ میلیون دلار تا ۸۷۰ میلیون دلار برآورد شده، نکته قابل تأمل در این تحقیق به خوبی نشان می‌دهد که درآمد داعش در سال ۲۰۱۷ به ۱۹۲ میلیون دلار در پائین‌ترین سطح خود در سال‌های بعد از اعلان دولت اسلامی در تخمین سه‌گانه سقوط کرده است. نشانه‌های آشکار از ارتباط وثیق میان عنصر اقتصادی و توسعه سرزمینی و همچنین نشانه‌های آشکار از زوال

سرزمینی داعش در سال ۲۰۱۷. (CWD 2015). از این جهت کاهش چشمگیر منابع درآمدی داعش از سال ۲۰۱۴ تا ۲۰۱۷ دقیقاً قابل ارزیابی است. (۲) نکته قابل جمع‌بندی دیگر رابطه مستقیم میزان محدوده سرزمینی داعش با ساختار اقتصاد سیاسی داعش است (میزان محدوده سرزمینی و از دست دادن آن تأثیر مستقیم در اقتصاد سیاسی داعش داشته است). تحقیقات پاتریک جانسون و همکاران نشان می‌دهد که محدوده سرزمینی داعش از دو کشور سوریه و عراق (عراق: ۴۳۸۳۱۷ کیلومتر)، سوریه با ۱۸۵۱۸۰ کیلومترمربع، محدوده‌ای بالغ بر ۶۲۳۴۹۷ کیلومتر را شامل می‌شده است. (۳) نکته دیگر: جمعیت محدوده سرزمینی داعش است. در همین تحقیق آمده که جمعیت مناطق تحت سیطره داعش از نوامبر ۲۰۱۴ تا ژانویه ۲۰۱۵ از ۵ تا ۶ میلیون نفر به ۹ میلیون نفر افزایش یافته و سپس با حملات ائتلاف در جولای ۲۰۱۵ رو به کاهش گذاشته است. تا حدی که در سال ۲۰۱۶ به ۳ میلیون نفر و با سقوط موصل و سپس رقه مرکز خلافت داعش در ۲۰۱۷ و امروزه در سال ۲۰۲۰ داعش جز معدودی از جنگجویان خارجی و منطقه‌ای و خانواده‌هایشان در مناطق کوچکی از ادلب سوریه فاقد جمعیت است. مقوله جمعیت نکته قابل توجه در درک قدرت و اقتصاد سیاسی داعش است. (۴) نکته چهارم: فن‌های مالی داعش است.

همان‌طور که در تحقیق نشان دادیم، دسته‌بندی این فن‌ها که ابداع شخصی پژوهشگر است. فن‌های جذب منابع به سه دسته تقسیم می‌شود: فن‌های مبتنی بر منابع طبیعی. فن‌های مبتنی بر اعمال مجرمانه، فن‌های مبتنی بر شبکه حامیان با ابزار مدرن و سنتی. نکته حائز اهمیت در این دسته‌بندی نسبت تأثیر این منابع بر اقتصاد سیاسی داعش است. به عنوان مثال از مجموع ۲ میلیارد و ۴۳۵ میلیون دلار درآمد داعش در سال ۲۰۱۵، نفت ۲۵ درصد، گاز ۱۴ درصد، فسفات ۱۰ درصد، عوارض بر کشاورزی ۷ درصد، سیمان ۴ درصد، اخاذی با بالاترین درصد ۳۵ درصد، آدم‌ربایی و باج‌گیری ۴ درصد، فروش عتیقه ۱ درصد و کمک‌های مالی حامیان تنها ۲ درصد را شامل می‌شده است. (CAT.2016:7) از حیث نسبت و درجه تأثیر بیشتر از همه (۶۰ درصد) به منابع طبیعی، سپس با ۳۸ درصد به منابع حاصله از اعمال مجرمانه و تنها ۲ درصد به شبکه مالی حامیان وابسته بوده؛ بنابراین می‌توان ادعا کرد که داعش با از دست دادن مهم‌ترین منبع مالی خود، تنها می‌تواند به منابع حاصل از اعمال مجرمانه همچون مطالبات به عنف (اخاذی)، آدم‌ربایی و باج‌گیری و همچنین به ضعیف‌ترین مؤلفه مالی خود یعنی شبکه حامیان وابسته باشد. (۵) نکته پنجم: با امعان نظر به این آمارها نسبت موارد

مطالبات به عنف (اخاذی) نشان می‌دهد که بیشترین درصد اخاذی داعش از شهروندان شامل: مالیات بر درآمد با ۴۱ درصد. عوارض گمرکی ۳۴ درصد، مالیات بر مصرف ۷ درصد، دیگر مالیات‌ها از جمله اموال مصادره‌ای ۱۸ درصد را شامل می‌شده است. به نظر می‌رسد داعش بعد از دست دادن محدوده سرزمینی مهم‌ترین منبع دیگر ناشی از اعمال مجرمانه را نیز از دست داده است (CAT.2016:18). از حیث نتیجه‌گیری می‌توان استدلال نمود که: داعش عملاً منابع اصلی اقتصادی و بقای خود را از دست داده است. علاوه بر این توجه به درصد بسیار ناچیز تأثیر شبکه حامیان داعش است که تنها دو درصد را شامل می‌شده است. مؤلفه‌ای که داعش امروزه با استفاده از شبکه‌های مدرن ارتباطی و شبکه سنتی موسوم به «حواله» به آن بسیار وابسته است. ضمن اینکه نباید فراموش کرد که داعش با از دست دادن محدوده سرزمینی خود در عراق و سوریه بخش دوم اقتصاد سیاسی آن (مسئولیت تأمین و پرداخت هزینه‌ها) که صرف: حقوق جنگجویان خارجی و داخلی و خانواده‌هایشان، عملیات نظامی و انتحاری، ساخت و نگهداری حوزه‌های عمومی مثل مدارس، راهداری، پلیس، گمرکات، شبکه آب و برق و گاز، اداره قضایی... می‌شده، معاف شده است.

۷- نتیجه‌گیری

در این نوشتار در پاسخ به سؤال اصلی آزمون فرضیه پژوهش نشان دادیم که اقتصاد سیاسی داعش متکی بر کنترل سرزمینی و خودکفایی از طریق منابع متنوع سه‌گانه غارت منابع طبیعی مناطق تحت کنترل، از جمله نفت خام، گاز طبیعی، فسفات، سیمان، نمک، گوگرد... منابع حاصل از اعمال مجرمانه همچون: قاچاق مواد مخدر، سرقت از بانک‌ها و قاچاق آثار باستانی، آدم‌ربایی، اخذ وجوهی تحت عنوان مالیات و منابع حاصل از شبکه مالی بین‌المللی حامیان داعش، تحت عنوان تجهیز و حواله (حوالا) که صرف هزینه جنگجویان خارجی و داخلی و خانواده‌های آنها و هزینه‌های وزارت خانه‌های هشت‌گانه می‌شده است. علاوه بر این نشان دادیم که در میان منابع سه‌گانه یادشده نقش غارت منابع طبیعی مناطق تحت کنترل از دو منبع دیگر از اهمیت بالایی برخوردار بوده است. از این نظر می‌توان استدلال نمود که داعش با از دست دادن مناطق تحت کنترل در سوریه و عراق و مرگ ابوبکر بغدادی در سال ۲۰۱۹، تنها می‌تواند بر منبع سوم مالی خود یعنی شبکه حامیان (حواله و تجهیز) که تنها بخش بسیار ناچیزی از اقتصاد داعش را تأمین می‌نموده و یا آدم‌ربایی و سرقت از بانک‌ها استوار باشد. نشانه‌ای

دیگر از ضعف جدی داعش در سال‌های پیش رو. در بخش فرضیه دوم پژوهش نشان دادیم که: بیشترین تأثیر مخرب داعش در خاورمیانه در دو کشور عراق و سوریه بوده است. علاوه بر این عراق در قیاس با سوریه بیشترین خسارات را از حیث: تخریب زیرساخت‌ها، تشدید هزینه‌های تجارت، اثرات جمعیتی، پناهندگان و نیروی کار متحمل شده است؛ بنابراین درک شبکه ارتباطی و فن‌های مالی داعش به عنوان رگ حیاتی و خون رسان داعش و هم پاشنه آشیل آنکه «امروزه (در سال ۲۰۲۰) همچون سلف خود «القاعده» به سازمانی زیرزمینی مبدل شده است» جهت جلوگیری از تکرار خسارات و فجایعی که از سال ۲۰۱۴ تا ۲۰۱۹ در عراق و سوریه رخ داده واجد اهمیت جدی است.

منابع

- اویسی، هادی (۱۳۹۵)، «بررسی تأثیر عوامل جغرافیایی بر امنیت اجتماعی (مطالعه موردی استان کرمان)»، *فصلنامه تحقیقات جغرافیایی*، سال سی و یکم، شماره یکم، شماره ۱۲۰ صص ۱۸۴-۱۶۹.
- اکبری، حمیدرضا (۱۳۹۵)، «چگونگی نقش‌آفرینی داعش در مناسبات سیاسی خاورمیانه، فصلنامه جستارهای سیاسی معاصر»، *پژوهشگاه علوم انسانی و مطالعات فرهنگی*، سال هفتم، شماره اول، ۲۶-۱.
- اسمیت، روی، الانیس، عماد و فاراندس، کریستوفر. (۱۳۹۲)، *اقتصاد سیاسی بین‌الملل در سده بیست و یکم*، ترجمه امیرمحمد حاجی یوسفی و روح‌الله طالبی آرانی، تهران: نشر مخاطب، چاپ اول.
- ارغوانی پیرسلامی، فریبرز، خوش‌گفتار، حسن (۱۳۹۶)، «بلوک‌های تجاری منطقه‌ای در خاورمیانه: بررسی چالش‌ها از منظر اقتصاد سیاسی»، *فصلنامه سیاست خارجی*، سال سی و یکم، شماره ۴، صص ۱۰۰-۷۱.
- بصیری، محمدعلی، آقا محمدی، زهرا، فلاحی، احسان (۱۳۹۵)، «سترهای شکل‌گیری و تداوم تروریسم در خاورمیانه مطالعه موردی داعش در عراق و سوریه»، *فصلنامه مطالعات سیاسی جهان اسلام*، دوره ۵، شماره ۳، پیاپی ۱۹، ۵۱-۷۱.
- بری، نیکنام (۱۳۹۳)، *سیستم‌سازی پاشنه آشیل تکفیریسلم*، موسسه فرهنگی مطالعات و تحقیقات بین‌الملل - ابر معاصر تهران.
- پوراحمدی، حسین، عباسی، بهرام (۱۳۹۴) «اقتصاد سیاسی بین‌الملل و ظهور و کارکرد داعش در خاورمیانه»، *فصلنامه رهیافت‌های سیاسی بین‌المللی*، شماره ۴۳، پائیز ۱۳۹۴، ۹۱-۱۱۳.
- پوراحمدی، حسین (۱۳۸۸)، *اقتصاد سیاسی تحولات نوین خاورمیانه*، تهران: معاونت پژوهشی دانشگاه آزاد اسلامی، چاپ اول.
- شادمهری، فاطمه، زرقانی، هادی، خوارزمی، علی (۱۳۹۵)، «تحلیل ملاحظات پدافند غیرعامل در زیرساخت‌های شهری با تأکید بر زیرساخت آب»، *فصلنامه تحقیقات جغرافیایی*، سال سی و یکم، شماره سوم، شماره پیاپی، ۱۲۲، ۱۱۷-۱۰۳.
- شفاف، ۱۳۹۳: کد ۲۷۰۷۱۹. [https:// www.shafaghna.com](https://www.shafaghna.com).
- دیلیم صالحی، بهروز (۱۳۸۴)، «چالش‌های دموکراسی در خاورمیانه»، *فصلنامه*

- مطالعات خاورمیانه**، سال دوازدهم، شماره ۱، بهار، ۱۷۲-۱۴۳.
- دهشیار، حسین (۱۳۹۵)، « گسل‌های هویتی و اقتصاد سیاسی گروه داعش »، **فصلنامه علمی پژوهشی سیاست جهانی**، دوره پنجم، شماره سوم، ۲۶-۷.
- رشیدی، احمد (۱۳۹۴)، « درآمدی بر رهیافت جامعه‌شناسی تاریخی، مقایسه‌ای در پژوهش‌های علوم سیاسی ». **سیاست- مجله دانشکده حقوق و علوم سیاسی**، دوره ۴۵، شماره ۶۸، ۴۵۷-۴۷۴.
- کسرایبی، محمد سالار، داوری مقدم، سعیده (۱۳۹۴)، « برآمدن داعش در خاورمیانه: تحلیل جامعه‌شناختانه ». **فصلنامه روابط خارجی**، سال هفتم، ۲۱۶-۱۹۱.
- قاسمی، فائزه. (۱۳۹۳). « اقتصاد سیاسی غنیمت در داعش، مرکز پژوهش‌های علمی و مطالعات استراتژیک خاورمیانه »، قابل دسترسی در <http://fa.cmess.ir/View/tabid/127/ArticleId/2565.aspx>
- مبلغی، عبدالمجید (۱۳۸۹)، **درآمدی بر تروریسم پژوهی: رویکردها، تعاریف، موضوع شناسی فقهی**، تهران: پژوهشگاه علوم و فرهنگ اسلامی، چاپ اول.
- میلر، ریموند (۱۳۹۰)، **اقتصاد سیاسی بین الملل: جهان بینی های متعارض**، ترجمه محمدعلی شیرخانی، سید احمد فاطمی نژاد، علیرضا خسروی، تهران: سازمان مطالعه و تدوین کتب علوم انسانی دانشگاه‌ها، چاپ اول.
- محروق، فاطمه (۱۳۹۴)، «اقتصاد سیاسی تروریسم: مورد داعش»، **فصلنامه روابط خارجی**، سال هفتم، شماره چهارم، ۱۵۲-۱۱۹.
- نساج، حمید، نظریف مینا، پوررنجبر، مهدیه (۱۳۹۴)، **شناسایی و تامین منابع مالی داعش، فصل نامه حبل المتین**، سال چهارم، شماره یازدهم.

References

- Aust.Government(2016).*Department of foreign affairs and trade. Political economy analysis*. <https://www.nationalsecurity.gov.au/Securityandyourcommunity/Pages/National-Terrorism-Threat-Advisory-System.aspx#current>
- Benemlech.F.Koler. (2016) <https://www.tandfonline.com/doi/abs/10.1080/09546553.2018.1482214>.
- Center for the Analysis of Terrorism May 2016*. <https://cat-int.org/wp-content/uploads/2016/06/ISIS-Financing-2015-Report>. ISIS Financing CATC Center.
- Cronin, Audrey Kurth(2015) *ISIS Is Not a Terrorist Group*, Foreign Affairs,

- March and April, available at: <https://www.foreignaffairs.com/articles/middle-east/2015-02-16/isis-not-terrorist-group>.
- Chathamhouse Washington DC. U.S. Department of treasury.** December 10, 2015. <https://www.treasury.gov/resource-center/sanctions/programs/pages/iran.aspx>
- Coling p.clarke. Kimberly jacson. Patric B. Johnston eric robinston. How ard J.shatz. **Finding futures of the Islamic state of Iraq and the levaan.** 2016. Rand corporation.
- (CAT) **Central Analysis Terrorism.** <https://cat-int.org/index.php/tag/isis-en/>
- Dimitrios Stergiou(2016). University of Peloponnese, Department of Economics. <https://papers.ssrn.com/>
- Custers, Peter. (2014). **Political economy of ISIS's advance, the Daily Star**, 8. March. Available at: <http://www.thedailystar.net/political-economy-of-isis-advance-35267>
- David Kenner(2019). **All ISIS Has Left Is Money.** Lots of It. <https://www.theatlantic.com/international/archive/2019/03/isis-caliphate-money-territory/584911/>
- Economist.** March 15, 2015. <https://www.economist.com>.
- FATF, (October 22, 2015). **Report ON Emerging Terprist Financing Risks.** [www.fatf.org.Homland and Security Ecuritycmmite.octobr.2016.](http://www.fatf.org/Homland%20and%20Security%20Security%20committee%20october%202016) <https://www.dhs.gov/taxonomy/term/2776/all/feed>
- Friedland, Elliot(2015) **Special Report the Islamic State, the Clarion Project,** May 10, available at: <https://www.clarionproject.org/sites/default/files/islamic-state-isis-isil-factsheet-1>.
- Ganor, Boaz. (2015). **Four Question on Isis :a Trend Analysis of the Islamic State, perspective on the terrorism**, volume. 9, issue. 3, PP. 55-64
- Gower, M., Politowski, B. (2016), **Syrian Refugees and the UK Response, Commons Library Briefing**, Retrieved from: Lanchovichina, E., Ivanic, M. (2015), Economic Effects of Syrian war and the spread of the Islamic state on the levant, T world Bank Group, 10th Defence and Seucurity Economics Workshop, Carleton University, Ottawa, Canada, 6th Novenmer, [Forwarded from Sina] he(<https://www.quandl.com/collections/iraqiraq-economy-data>).
- Homland Security cmmite octobr.2016.** <https://www.dhs.gov/taxonomy/term/2776/all/feed>.
- ISIS Findings. **Financial Futures of the Islamic State of Iraq and the Levant Findings from a RAND Corporation** Workshop Colin P. Clarke, Kimberly Jackson, Patrick B. Johnston, Eric Robinson, Howard J. Shatz”.
- Jacob Shapiro. Septambr (2016)” **A Predictable Failure: The Political Economy of The Decline Of The Islamic State.STC SENTNET.** <https://ctc.usma.edu/a-predictable-failure-the-political-economy-of-the-decline-of-the-islamic-state>.

- Jacop LYPP. (2016) " *Understanding ISIS. The Political Economy of War Making in Iraq*. Science PO Kuwait program. <https://www.sciencespo.fr/kuwait-program/wp>
- Michael Jonsson, Swedish Defense Research Agency. (2015) BBC. *SUICIDE+BOMBER+IN+BAGHDAD.2019&spell=1&sa=X&ved=2ahUKEwi6zumU8fjnAhWjRxUIHRmTCWYQBSgAegQIARak&biw=1365&bih=678*.
- Martin Chulov Middle East correspondent (2019). *The rise and fall of the Isis 'caliphate*. Once a magnet for would-be jihadists worldwide, Islamic State's dominion collapsed amid infighting and paranoia.
- Magnus Normark and magnus ranstrop. *Undrstanding terrorism finance " Swedish department university*. 18.december (2015). Fhs/cats.
- Patric B.Johnson.Mon Alami.Colin P. Clark.Howard J.Shatz.2019 " Return and Expand? The Finance and prospect of the Islamic State After the Caliphate", *www.rand.org*.
- Stefan HeiBner.Peter.r.Neumant (2017). "Caliphate in Decline: An Estimate Of Islamic state's financial Fottures. *ICSR*
- Wilfried Spohn (2009) *Historical and Comparative Sociology in a Globalizing World*", first Publishe/ in Historical sociology. <https://www.semanticscholar.org/paper/Historical-and-Comparative-Sociology-in-a-World-Spohn/05e3fe6928dc646a6576cb2064a46444663d778e>, <http://www.BBC.27.Aug.2019.BBC.SUICIDE+BOMBER+IN+BAGHDAD.2019&spell=1&sa=X&ved=2ahUKEwi6zumU8fjnAhWjRxUIHRmTCWYQBSgAegQIARak&biw=1365&bih=678>